

Vida István

ERASMUS ÉS PERE

Ötszáz esztendeje született Rotterdam nagy fia, *Desiderius Erasmus*; az évforduló dátuma azonban elég bizonytalan. Már 1965-ben is voltak ünneplők; zömük 1966-ban kért szót; néhányan utaltak a legújabb kutatásokra, melyek szerint 1969-re esnek a jubileum. Az egyetlen bizonyosság századok óta az volt, hogy Erasmus október 27-ről 28-ra virradó éjszakán született, az évszámot illetően azonban a kutatók eltértek egymástól; sokszor maguk kérdőjelezték meg állításaikat, sőt még Erasmus önéletrajzi utalásait is. Érthető, ha egyes tudósok a legilletékesebbhez, a Holland Tudományos Akadémiához fordultak döntésért. Az aztán még 1965 első felében 1969-et nyilvánította „valóságos” születési évnek.

E félezeréves forduló természetesen fölvirágoztatta a már eddig is bőséges Erasmus-irodalmat. *Jean Claude Margolin* minap megjelent nemzetközi bibliográfiája szerint 1950 és 62 között tizenhét nyelven Erasmus ötvenhárom művét adták ki (japáni, török és maláji nyelven is); 1962-ben Európában két helyen is kiadták a mindeddig legteljesebb *Opera omniát* (melynek első kiadása 250 éve látott napvilágot). Amellett vele is számos új munka foglalkozik; az említett bibliográfia 672 nevet sorol föl. Erasmus tehát időszzerű és népszerű. *Miért?*

Humanizmusának modern aktualitása közismert; univerzális életérzését az emberiség legjobbjai követik; egzegétikai munkáinak sokáig mellőzött értékeire az óvatos teológiai irányok is fölfigyeltek. *Pierre Mesnard* szerint korunk Erasmus-szemléletének hasznos újsága elsősorban az, hogy végre szakít az Erasmus-Luther vita boncolgatásával és Erasmus ortodoxiájának fejtegetésével. „Hősében” főként a keresztény moralista nagyszabású megtestesülését látja, és hangsúlyozza, hogy Erasmusnak korunk számára is van mondandója. Holott *Huizinga* még éppen az ellenkezőjét állította a huszas évek derekán: azt, hogy Erasmus előfutára ugyan a haladó gondolatnak, a modern nyelvészetnek és pedagógiának, a mai világban azonban már nem tud mit mondani. Egy évtizeddel később, sikeres népszerűsítő könyvében így vélekedett *Stefan Zweig* is: „Desiderius, ne tagadjuk, ma már alig több pusztá névnel” — írta. Az aztán már nem is meglepő, hogy a második világháború alatt egy teológus, *von Walter*, az Erasmus-reneszánsz hamaros elhalását jósolta, hiszen azokban az időkben az *Antibarbarorum liber* szerzőjének aligha lehettek esélyei.

Az újjáéledés

A figyelem a 19. század vége táján kezdett Erasmus felé fordulni. Ez a kor alighanem technikai fejlődéstől elmaradt erkölcsiségének támaszát és ihletőjét kereste benne. Századunk elején az oxfordi *Allen Erasmus* egész fennmaradt levelezését összegyűjtötte és sajtó alá rendezte; a tizenkét kötetes mű kétharmadát tudta életében befejezni, a többi özvegye és tanítványai gondozták; az első kötet 1906-ban jelent meg, az utolsó 1958-ban. Mikor munkájának nekifogott, a Rotterdami írásait, s még inkább személyét másod- és harmadkézből vett sémák valóságos kérge takarta el. Ez a kéreg aztán az új adatok világánál fokozatosan lehámlott, aminek két jelentős következménye lett.

Az első: a „világ” fölfedezi a felvilágosult, kritikus racionalista és társadalomjavító Desideriusban azt a mély keresztény valláserkölcs hitvilágot, mely egyaránt gyökerezett értelmében és érzésében. Sokáig azt

hitték ugyanis, hogy jámborsága csak afféle máz volt, védekezésül az inkvizíciótól. Most ráeszmélnek, hogy világnézetének alapja — kedvelt kifejezésével — a *philosophia Christi*, s ezzel jól össze tudta egyeztetni erkölcsi és értelmi törekvéseit. Az a „világ” tehát, amellyel ma az egyház párbeszédet kíván folytatni, Erasmus katolicizmusában a modern vallási magatartás egyik első típusát értékelheti.

A másik következmény és felfedezés a vallási közösségek, különösen pedig a katolikus egyház köreit érinti. *Flittner* és a már említett *von Walter* megállapították, hogy századunk elejéig minden olyan Erasmusra vonatkozó értékelés, amelyet vallási oldalról fogalmaztak meg, magán viselte a reformáció-ellenreformáció szemléletének bélyegét. Bár Róma lázadónak, Luther árulónak és gyávának minősítette, Erasmust a századok során mind a katolikus ortodoxia, mind a protestantizmus sajátjaként ismerte vagy ítélte el. Nemegyszer rokon indoklásokkal, így például iróniájára és bíráló szellemére hivatkozva, mely — mondták — mindenféle őszinte jámborságtól idegen. Idők folyamán azonban ez a fölfogás is megingott. Katolikus egyháztörténészek, mint a francia *Goerung* és *Pineau*, már a tizes években próbálták a „félremagyarozott” Erasmust helyes megvilágításba állítani. Hasonló tárgyilagos egyházi hang jelentkezett Magyarországon is, velük szinte egyidőben, *Péter János* gyulafehérvári tanár részéről. Ma már azok az egyháztörténészek is, akik csak bizonyos — fokról fokra csökkenő — fenntartásokkal ismerik el jelentőségét (*Lortz*, *Jedín*, *Neuss*, *Iserloh*), egyetértenek az „impietas” a jámbortalanság és az egyháziatlanság hajdani vádjának képtelenségében. 1954-ben *Alphons Auer* hitvallásnak beillő művet ír róla, amelyért a tübingai egyetem katolikus teológiai kara magántanárává fogadja a szerzőt (de kanonizálni azért természetesen ő sem akarja Erasmust); a katolikus irodalom két jelentős személyisége, *Reinhold Schneider* és *Friedrich Heer*, a „nyitott” katolicizmus első megtestesítőjének nevezi Erasmust. Elégtételt szolgáltat neki egyháztörténelmében *Daniel-Rops* is, akinek egész szemléletére alkalmazható az a meghatározás, hogy „erasmusi”. Különös jelentősége van, márcsak a tudós rangjánál fogva is, annak a tényeket tisztázó kutatásnak, amelyet a Gregoriana egyetem professzora, *Villoslada* végzett Erasmusról.

Évtizedek óta folyik tehát az újjáértékelés, melynek megfelelőjét a protestáns tudományban és irodalomban is nyomon követhetjük; legfontosabb állomásához azonban most érkezett el, a II. vatikáni zsinattal.

Erasmus zsinatja

Vitathatatlan, hogy ezt a zsinatot „erasmusi szellem” jellemzi. A lengyel *Kolakowski* nemrég ezt írta Erasmusról: „Ihletője lett annak a valóságának, amely nem kíván ugyan kompromisszumot a ‚világ’ erkölcsseivel, de nem kíván elmenekülni sem a világtól, és nem hirdeti az élet megvetését, hanem bízik az ember természetes képességeiben.” Aligha lehetne tömörebben summázni azt, amit ma, közismert műszóval, *aggiornamentónak* nevezünk. Kötetekre rúgna, ha egymás mellé állítanánk századunk nagy ökümenikus zsinatának egyes „hivatalos” szövegeit, meg a nekik szellemben és tartalomban megfelelő erasmusi helyeket.

A *szabad vita* és az *egyházi önbírálat* kérdésében például ezt írta *Morus Tamásnak*: „Meglep némely modernnek érzékeny hallása, képtelenek fellengző szavaknál egyebet elviselni; vagy a torz jámborság, mely könnyebben megbocsátja Krisztus káromlását, mint a gúny egyetlen csöpp-

jét, ha az prelátust vagy fejedelmet ér...” Ebből és számos hasonló nyilatkozatából látható, hogy a kritika szabadsága aligha választhatna nála alkalmasabb pátrónust. De ugyanezt a *párbeszéd* és az *ökuméne* kérdésében is elmondhatjuk. Az előbbit óriási levelezésben, és hol szelíd, hol epés vitáiraiban, kivált a művek ajánlásában gyakorolja, a *tolerantia* és *concordia*, a türelem és az egység érdekében. A *balgaság* dicséretében formás kis anekdota szól erről a témáról. „Minap egy teológiai vitán vettem részt — gyakran járok effélékre —, ahol valaki azt firtatta, hol rendelkezik úgy a Szentírás, hogy az eretnekeket nem érvekkkel, hanem máglyán kell megsemmisíteni. Akkor egy férfiú, aki zordsága folytán teológus lehetett, mérgesen azt fejtegette, hogy Szent Pál hozta rá a törvényt, mikor az eretnekekről szólva kijelentette: egy-két intés után kerül az eretnekeket. Mikor ezt többször elismételte, a hallgatók többsége csodálkozott, milyen alapon kell akkor az eretnekeket megégetni? Végül oda jutott az értelmezésben, hogy voltaképpen „az eretnekeknek kell elkerülni”, mégpedig az útból. Ezen aztán egyesek nevettek, másoknak viszont ez a magyarázat teljességgel teológiaiának tetszett.”

Ebben is, mint számos más hasonló megnyilatkozásban, félreérthetetlen a *lelkiismereti szabadság* igénye.

Másutt, a *Convivium religiosum* egyik vendégének közvetítésével mintha ugyanazt hallanánk Erasmustól, amit *Gauthier*, a híres munkáspap mond az evangéliumi egyszerűségről és a szegények egyházának helyreállításáról: „Alig kétlem, hogy halálos bűnt követ el, aki óriási pénzeket fordít kolostorok és templomok építésére, miközben Krisztusnak annyi élő temploma pusztul bele az éhezésbe.” Innét már csak egy lépésnyire van a *belső egyházi reform* bonyolult problémája, az a „második reformáció”, amely annyit foglalkoztatta Erasmust is. Ennek követelményeit: hogy a teológia forduljon vissza a forrásokhoz, hogy az igehirdetés legyen kellőképpen elmélyült, hogy a megújodáshoz teremtsük meg a megfelelő lelki és tudományos alapokat, hogy a szeretet ne formális, hanem tanúságtévő szeretet legyen — mindezt lépten-nyomon megtaláljuk nála. Valamint azt is, hogy a Szentírás legyen mindenkinek napi olvasmánya; és hogy az lehessen, fordítsuk le a különféle nemzeti nyelvekre. A népnyelvnek jusson minél nagyobb szerep a szertartásokban is, amelyeket viszont egyszerűsíteni kellene. Azt sürgeti, amit mai kifejezéssel „dinamikus hitéletnek” neveznek; a külsőségek felől befelé akar fordítani. Módosítani akarna bizonyos fegyelmi hagyományokat is. A vasárnapokon kívül akkor ötven parancsolt ünnep volt: ezekből jónéhányat eltörölne; indokolásul a családos kisemberek tömegére hivatkozik, akiknek háztartása megsínyli a sok szünnap okozta keresetcsökkenést. A böjtöt és hústilalmat illetőleg azt kívánná, hogy ennek módját ki-ki lelkiismerete szerint szabadon választhassa meg.

A II. vatikáni zsinat, mondják egyes méltatói, megalkotta a laikusok, világi hívők egyházon belüli jogállásának „magna chartáját”. Erasmus ezen a téren is forradalmi szellemű volt, a kora fölfogásához képest. A világhíres *Beszélgetések* (*Colloquia*) alakjainak többsége világi, köztük nem egy kiválóan művelt nő is van. S ezek a világiak a kereszténység dolgairól olykor egészségesebben vélekednek, mint egyik-másik pap. Az *Enchiridion militis Christiani* az első olyan lelki kalauz, melyet laikusok számára irtak. S az egyház megújulásáról, *De puritate ecclesiae* írt munkáját szintén világinak, Cristoph Eschenfelder rajnai vámtisztviselőnek ajánlja, akivel tizennyolc éve meghitt levelezésben állt.

Egy „mítosz” elemei

Hogyan került ez a sápadt, lelkes tudós a legnagyobbak sorába? Nem volt költő, mint *Dante* vagy *Shakespeare*, nem alapított filozófiai rendszert, mint *Aquinói Szent Tamás*, sem szerzetet, mint *Szent Benedek* vagy *Loyolai Szent Ignác*; a mártíriumra vezető alkalmat is kerülte, sokkal jobban, mint szívbeli barátja, *Morus Tamás* — neve mégis fogalommal vált. Aligha életművének terjedelme miatt (*Összes Művei* tíz kötete, 2500 lapnyi levelezése; mai méretekben mintegy ötven kötet révén), hiszen sokan merültek feledésbe az övénél vaskosabb hagyattal. *Metsys*, *Holbein*, *Dürer* megőrkítette ugyan arcképét; de megőrkítették másokét is, akikről ma már mit sem tudni. A nyomtatás hőskora elválaszthatatlan a nevével; de elválaszthatatlan másokétól is. Vagy *Luther* tartotta volna fönn emlékét, a magáéval együtt, s azzal, hogy keményen támadta a „gyávát”? Bőven lehetne sorolni az effajta kérdéseket; sorolták is, és akadtak, akik konkluzióként, magyarázat helyett, Erasmus „mítoszá” emlegették. Holott élete, munkája és kora elégséges magyarázattal szolgál.

A pálya kezdete elég kietlennek látszik: házasságon kívüli születés, korai árvaság, s jórészt rideg iskolák, legföljebb egy-két kivételes nevelővel; aztán lelketlen, anyagiás gyámok a pályaválasztás küszöbén. A tehetséges, törekeny testű gyermek azért mindebből magával visz egy kincset és egy tanulságot: a klasszikus ókor tiszta formáinak szeretetét, és a megvetést a fenytések iránt (ami később nevelői elvévé vált).

Tízennyolc éves, mikor más lehetőség híján, és nem viaskodások nélkül, belép az ágostonrendiek steyni kolostorába. Húszéves sincs, mikor leteszi fogadalmait. Egyelőre minden nehézséget feledtet számára a remek könyvtár és néhány művelt jóbarát. Verseket ír, fest, művecskét ír az élet megvetéséről, ismerkedik és barátkozik a kolostori élettel; hiába: minden kötöttség bénítja, elvágyakozik; később is, holtáig éberben őrzi majd szabadságát. Tekintélye évtizedeiben is azért hártítja majd el fejedelmi és püspöki udvarok, egyetemek és káptalanok meghívását, hogy függetlenségén csorba ne essék.

Rövid időre, menekvésül, Cambrai püspökének szolgálatába szegődik; így jut Párizsba. Ott a Sorbonne-t látogatja, de csalódik a skolasztikában, mely akkoriban mélypontján van. Rengeteg tanítványt vállal, hogy tisztességes szállást tarthasson. Így formálódik pedagógussá, aki a fölmerülő igényeknek megfelelően maga készít, korszerű tankönyv híján, olyan vezérfonalat, amely nem elriaszt, hanem vonz a tudományra. Az elsőt tudtán kívül nyomtatják ki; a többi aztán sűrű sorban következik: grammatikák, stilisztikák, értelmező szótárak, „társalgások” (melyeknek műfajából irodalmi szinten a *Colloquia* műfaja lesz), illemtanok, jellemképző és elvi pedagógiai művek. Módszere: megkedveltetni a tanulást, „fűszerezni” az anyagot, szellemesen és fordulatosan adni elő azt, amit meg kell tanulni. Költői zsengei is Párizsban látnak napvilágot.

Már neves ember, amikor először utazik Angliába. Találkozik kiváló angol humanistákkal, életreszóló barátságot köt *Morus* Tamással, halálig tartó szellemi kapcsolatba kerül *Colet*-tal. Egy évig tart ez az újabb nagy élmény; utána már nem a görög eszmények rajongójaként lép part-ra Calais-ban, hanem mint az evangéliumi reneszánsz apostola. A polihisztor *Colet* súlyos gondolatot, legszemélyesebb fölismerését ültette át szívébe, azt, hogy egyetlen érdemes ambíció van: a teológia megújítása. Térjünk vissza a forrásokhoz: a Szentíráshoz és a szentatyákhoz. Ehhez

azonban a latinon kívül legalább még görögül is tökéletesen tudni kell. A harmincegy esztendő Erasmus vasszorgalommal lát neki, hogy immár hírneves „latinista” létére fogyatékos görög tudását is tökéletesítse. Évek munkája árán végül ebben a nyelvben is otthonos lesz. Tanulásának értékes „melléktermékei” vannak: több nagy közmondás- és anekdota-gyűjtemény, sok aktuális széljegyzettel; mindezt állandóan bővíti, úgyhogy az *Adagia* első megjelenésekor nyolcszáz mondást tartalmaz, utolsó kiadásában több mint négyezret.

Anglia után Franciaország, majd Németalföld útjának állomásai. Angliában életében hatszor járt, Itáliában három évet töltött, francia és német földön hatot-hatot, és nyolcnál is többet Bázelen; ennek ősi münsterében pihennek csontjai. Legfőbb érdeklődése most már állandóan a teológiára és reformjára irányul, haláláig, 1536-ig. Közben kenyérgondokkal küzd; alkalmi és rendszeres mecénások segítik, és tanítványok, nyomdászok, szíves házigazdák tartanak ki mellette. Ő Európa első „szabad írója”, de kemény küzdelmek, nemegyszer megaláztatások és diplomatikus ügyeskedések árán; csak élete utolsó tizenöt évében dolgozhat anyagi gondoktól mentesen, kiadója, *Frobenius* jóvoltából.

Legnépszerűbb könyve *A balgaság dicsérete*; a világszínpad jellegzetes szereplőit vonultatja föl és táncoltatja meg szatírájának erejével; mosollyal vagy haraggal szemléli a „balgákat”, de tisztelettel is, ha a „balgaság” a kereszté, „stultitia Crucis”. A műhöz folytatást is tervezett, a „természet és a kegyelem könnyedén bölcs dicséretét”; sajnos, nem készült el.

Legmerészebb vállalkozása az Újszövetségnek eredeti görögből készült új, latin fordítása volt; először *Novum Instrumentum* címmel bocsátotta útnak. Inkább csak magánhasználatra szánta, bár a Vulgata (és főleg másolatai) fölülvizsgálását is esedékesnek tartotta. Ezt a művét egyfelől elragadtatással ünnepelték, másfelől fölháborodva kárhoztatták.

A legnagyobb energiát patrisztikai művek kiadására és tolmácsolására fordította. Számos szentatyát szólaltatott meg, írásait fáradszónaként tanulmányozta; *Szent Jeromos* napi olvasmánya volt. Harmincas éveiben bukkan rá *Origenes* Logos-teológiájára, s úgy érzi, megtalálta benne klasszicitás és kereszténység, sőt minden emberi gondolat egybefoglalásának kulcsát. Kezdetben volt az Ige, és a második Isteni Személy megtestesülése előtt sem volt néma: kifejeződött már az ókor nagyjainál; és az idők folyamán megnyilatkozik a kereszténységen kívül is. *Euripidész*, *Plutarchosz*, *Seneca* sajtó alá rendezésével üt evangéliumi pecsétet a „bonae litterae” etikai értékére Erasmus, aki így is tudott fohászkodni: „Szent Szokratész, könyörögj értünk!”

Legkedveltebb műfaja az egzegézis volt: zsolttármagyarázatok, apostoli levelek, szentírási szövegek modern elemzése. Nem a teológia elméletét akarta gyarapítani, hanem az evangéliumot életté valósítani. Szerinte a *philosophia Christi* inkább élet, mint tanítás, s inkább a szív, mint az ész ügye. Ezért írt annyi lelki kalauzt és gyakorlati kézikönyvet. Már csak magyar vonatkozása miatt is említést érdemel közülük a *II. Lajos* özvegyének ajánlott *De vidua christiana*: a szomorúság és magány fájdalmát viselő asszony vigasztalása. (Egyébként a magyarsághoz és magyar humanizmushoz fűződő kapcsolatairól értékes és bőséges irodalmunk van.)

A legtöbb ellenséget alighanem a *Colloquia* nyolcvannyalc párbeszéd jelenete szerezte neki (találó magyar címmel: *Nyájas beszélgeté-*

sek). A napi élet tipikus helyzeteiben jellegzetes alakokat szólaltat meg: iparosokat, diákokat, hivatalnokokat, egyháziakat, különféle rendű és rangú nőket, remek — mint ma mondanánk — „kritikai realizmussal” ábrázolva kortársait. A beszélgetések témája úgyszólván minden, az egész egykorú élet, de leginkább mégis annak fonákságai és téveszméi. Mind-ebből epés körkép kerekedik ki; a kép szerzője a társadalom egyetlen rétegét sem kíméli. El-elmarasztalja a teológia szórszállhasogatóit, de pellengérré kerülnek a koldulóbarátok is, akiknek „nagy része egyáltalán nem barátja a hitnek”. Nem lehet csodálni, ha a sértettek ádáz ellenségei lettek, és személyi sértődöttségüknek igyekeztek elvi szint kölcsönözni.

Útja a történelemben

Szellemi poggyászatát a *devořio moderna* (*modern jámborság*) névvel jelzett irányzat világából hozza; ennek intézményeiben telt ifjúsága, egy *Cusanus*, egy *Kempis Tamás* árnyékában: azok is ebből a mozgalmából származnak. Szerepük különbözősége jelzi, milyen széles skálán hatott ez az áramlat. Az egyházban továbbbő Krisztus arcát immár hosszú emberöltők óta mind torzítóbb fátylak leplezték. Erasmus első harminc éve egybeesik *Torquemada*, *Kolumbusz*, *VI. Sándor*, *Savonarola* korával: már maguk a nevek is elég beszédek, jelzik a réginek és újnak, sajátos feszültségű együttélését. A világ úton van a pluralizmus felé. *Wiclif*, *Husz* öröksége változatlanul tovább él; és színrelép Európa-szerte a polgárság. Mikor Erasmus, Colet ösztönzésére, igazi hivatására eszmél, egyúttal azt is megingathatatlanul érzi, hogy a kereszténység lényegét kell megragadni, különben elvész egysége, és azzal együtt a béke. Küzdelmeit is, kudarcait is csak ennek a fölismerésének a jegyében lehet igazán megérteni.

Kezdetben szinte diadallal fogadták: kézzől kézre adták az ifjú humanistát; szívesen ott marasztották volna Rómában is, ami egy „északi barbár” iránt kivételes megbecsülést jelent. Ekkor már megtette első lépéseit a humanizmus krisztianizálása felé: a XVI. század első éveiben jelent meg *Enchiridionja*, melynek gondolataitól később sem tért el soha, akármilyen „korszerűtlennek” minősítették is egyes megállapításait a birtokon belül lévők. Így az egyházi hierarchiáról tett megjegyzéseit, hogy például „pápa, apát: szeretettel, nem pedig hatalommal járó elnevezések”; Krisztus követése fontosabb, mint a hatalom gyakorlása; vagy a szerzetességről: az nem *éltszentség*, hanem *életforma*, s mint ilyen, egyikünknek hasznos, másikunknak haszontalan. Egyelőre azonban csak kevesen olvassák ezt a munkát, s legkevésbé azok, akik magukra vehetnek. *Utrechti Adorján* azonban pápa korában is értékeli; pedig akkor már javában dühöng a vihar a munka és szerzője körül.

Még a *harcias II. Gyula* pápa Rómájában sem keltett feltűnést Erasmusnak ez az első „vétké”. Alighanem úgy könyvelték el, mint az akkori divatos, pápát sem kímélő gúnydalok halvány, prózai változatát. A Kúria sokáig veszi még hallatlanra az új eszméket. Amíg Róma kifosztásában, amit 1527-ben a német császár serege művelt, Isten büntető kezét nem vélik felfedezni, addig Desideriusban is legfőljebb csak a szellemes író és — *Luther* kiközösítése után — a szokatlan észjárású gondolkodót látják, ez utóbbit azonban növekvő gyanúval.

A *balgaság dicséretét* Erasmus itáliai élményei ihlették; *Morus* Tamás házában veti papírra, csak baráti szórakozásul, de a házigazda bizta-

tására mégis nyomdába adja. Morus mint cenzor: nem rossz ajánlólevél; tudjuk, X. Leó pápa is derült a munkán. A teológusok és koldulórendek azonban már fölfigyelnek az ironikus hangra. A spanyol *Stunica* szerint az ördög diktálta ezeket a mondatokat; a ferences harmadrendi *Carpi* szerint ilyesmit csak vallástalan ember írhatott. Morus Tamás kiáll mellette, Erasmus védőiratot szerkeszt egy löweni magister támadására, és sikerül is meggyőznie ellenfelét: holtig tartó barátság kerekedik vitájukból. A szószerékek és kolostorok világában, katedrákon és még fogadók közönsége előtt is föl-fölhangzanak azonban Erasmus ellen a vádak; a következő évtizedben aztán úgy elterjednek, mint az áradat.

Bonyodalmas, már-már követhetetlen polémia ez; csupán Erasmus *apológiái* hatalmas kötetre rúgnak. Mikor Újszövetség-fordítása megjelenik, az indulatok még jobban nekitüzesednek; írásmagyarázatait apróra elkezdik vizsgálni, rostálni, bírálni. Ő azonnal válaszol a támadásokra, néha tárgyilagosságát is el-elveszítve. Ha valóban tévedett, a szentatyákra utalt, mondván, hogy tévedtek olykor azok is, anélkül azonban, hogy ezzel Krisztus ereje csorbult volna. Ma „mikroteológiának” neveznénk azt a szférát, amelybe ellenfelei vonták: s ő jó érzékkel mutatott rá, hogy ezzel a kicsinyes és epés módszerrel akár a Miatyánkban is ki lehet mutatni eretnekségeket. „Atya? Ennek ariánus szaga van, mintha egyedül csak őt kellene igaz Istenként imádni, és nem egyformán a Fiút és a Szentlelket. — Mi Atyánk? Ebből az következik, hogy mi természetes gyermekei vagyunk Istennek, mint Krisztus. Az ima kifogástalan szövege csak ez lehetne: Mi örökbefogadó és nemtermészetes Atyánk, stb.”

Eszközeikben a támadók nem voltak válogatósak. A párizsi *Beddáról* például keserűen állapítja meg Erasmus, hogy írásában 181 hazugsággal, 310 rágalmmal, 47 gyalázással vádolja és illeti. Azt bizonyára nem kell hangsúlyozni, hogy az Inkvizíció árnyékában e vitáknak egyáltalán nem volt kicsiny a tétjük. Egyik lelkes hívét például a francia *Berquin*-t 1529-ben könyveivel együtt megégették Párizsban.

Életében 1517 fordulatot jelent: Leó pápa végleg föloldja szerzetesi fogadalmai alól. Ez *Luther* föllépésének éve is, amivel aztán olyan viharba került, amely még haló porát is sokáig zaklatta. *Luther* először kedvező benyomásokat keltett mindenkiiben, aki a kátyuba került teológia és a mind formálisabb hitélet megújítását kívánta. Erasmus is ezt kívánta, de az új teológia türelmetlen híveit mérsékletre intette, ugyanakkor korholva a maradiakat is csökönységük miatt. Mikor 1520-ban pápai bulla bélyegzi meg *Luthert*, Erasmus ismételten ír a pápának, és kéri, kezdjenek beszélgetést vele, és ne úgy kezdjék, mint *Eck* a lipcsei dispután, hanem legyenek iránta tárgyilagosak. „A szabad és nemes szellemeket inkább tanítani kell, mint elnyomni” — írta.

Rómában azonban, sajnos, a hagyományos eretnek-formulák szerint kezelték az ügyet, csupán két választást engedve: visszavonulás vagy a máglya. A császár sújtson le pallosával, irtsa ki a mételet! Hogyan sikerült volna ezen a fölfogáson Erasmusnak változtatnia, mikor a történet századainak is csak nagykésőre sikerült? Fáradozásainak az lett az eredménye, hogy ő maga is gyanússá vált; békéltető buzgalmát *Lutherrel* való cinkosságnak minősítették. Sőt, kinevezték *Luther* előfutárának, és műveiben nyomozni kezdték a „lutherista eretnekségeket”. Ez történelmileg fontos tény: nem a lutheránusok hivatkoztak elsősül Erasmusra, hanem az ortodoxia túlzói nevezték titkcs lutheristának. Irataiból a párizsi teológia 30 tételes eretnekség-jegyzékét állított össze, akkor, ami-

kor ő maga még mindig Róma és Wittenberg közelítésén fáradozott. Eck „teológus infantilisnak” nevezi (s ő válaszul, szelidebben, Ecket „teológus militansnak”).

Közben a protestantizmus mind nagyobb teret hódít és Rómában is fölmerül a belső reform és a Lutherral való tárgyalás szükségének gondolata. Erasmus nézeteinek elfogadását a legmerevebb gondolkodók egyike *Cajetan* bíboros sürgeti. De Erasmus is elhatározza, hogy átnézi írásait és megvilágítja, vagy kijavítja bennük a félreérthető helyeket. A szabadakaratról Luther ellen írt könyve óta amúgyis két tűz közé került: a protestánsok is támadják. „Utrique parti sum haereticus” mindkét fél előtt eretnek vagyok — panaszkodik baráti leveleiben. Vetése azonban már csirázik. *III. Pál* pápa, a trienti zsinat későbbi egybehívója, már erasmista egyéniségeket gyűjt maga köré (*Contarini, Sadoletto, Giberti, Pole*), hogy előkészítsék az egyházi reformot. Erasmust is bíborossá akarja kinevezni és örömet bevonná a munkába; ő azonban ekkor már a sír szélén áll.

A Tridentinum Erasmus „rehabilitálásának” jegyében indult; *Nausea* bécsi püspök azt mondta az akkor már halott Erasmusról, hogy boldoggá avatásán sem csodálkoznék. Később azonban a hozzá hasonló „erasmista” szellemek fokozatosan háttérbe szorultak és a harcot kereső erők nyomultak előtérbe. Ez már az úgynevezett ellenreformáció mentalitása, mely a közel húsz évig tartó zsinaton mind nagyobb mértékben érvényesült és Erasmus gondolatait már csak a belső reform terén vette figyelembe, ám így is neve mellőzésével; művei jórésze is indexre került s Újszövetség-fordítását csak *Canisius* és *Lainez* föllépésére törölték a jegyzékből.

A mának szemléletében

Erasmus kora egyházára nem hatott eléggé, s ezért Lutherra sem hathatott. A szakadás után pedig új helyzet keletkezett, Erasmus viszont a régi maradt és így az új körülmények közt „időszerűtlen” lett, illetve annak nyilvánították. Az is maradt, elfeledve, vagy gyanú árnyékában, míg az idő lassanként vissza nem kanyarodott hozzá. Körülbelül az *Orleansi Szűz* kanonizálása és *Galilei* rehabilitációja közti legújabb korszakban következett be észrevétlenül az egyház új tájékozódása Erasmus szellemében. „Krisztus nem egyéb, mint szeretet, egyszerűség, türelem, tisztaság, röviden az, amit tanított” — olvassuk az *Enchiridionban*. S ez az, amit korunk egyháza is hangsúlyoz, a múltbeli, részben támadva harcoló, részben védekezve bezáruló magatartás után.

Erasmusban a legátfogóbb katolikum valósult meg, egyházhűség és világerzés ritka egysége. Gondolataiból föloldott pluralizmus árad. Evangélium és klasszika, biblia és teológia, patrisztika és dogmatika, kétely és főhajtás, egység és tolerancia, racionalizmus és spiritualizmus, egyház és világ ellentétei közt teremt szintézist gondolkodása, jelleme, „lelkisége”.

Nietzsche Erasmust *Petrarca* és *Voltaire* közé helyezi, s ebben — tekintve haladó szellemét, szépérzékét, babonaiszonyát — sok igazság van. Mások *Senecával, Boethiusszal, Goethével* állították párhuzamba, szintén nem jogtalanul. De sem ezek, sem azok nem látták meg az egész Erasmust. Azt a katolikus Erasmust, akinek a helye alighanem arrafelé lehet, ahol *Szent Jeromos, Szalézi Szent Ferenc, Newman* és *XXIII. János* állnak.